

תוכן העניינים:

א | פסקי דינים – מחוסר אמנה - חלק ב
ב – דיני מתנה חלק א'

ב | טענת 'דיבוי דיורים' בבנין משותף

בית הוראה לענייני ממונות "נתיבות חיים"

שע"י כולל חושן משפט אוהל יוסף

בית ההוראה מיועד לביור עניינים הקשורים לדיני ממונות, ניתן להתייעץ עם חברי בית הדין "נתיבות חיים" בענייני ממונות, וכן ניתן לקבל סיוע בעריכת חוזים צוואות וכדו' ללא צורך בקביעת תור. ניתן לקבל תשובות גם באידיש, באנגלית ובצרפתית.

בית ההוראה פתוח בימים א - ה בין השעות 13:40-15:30

וביום ו' עם הגר"נ נוסבוים בין השעות 11:00-13:00

ניתן לפנות בשעות אלו גם בטלפון:

02-502-3637

או כל היום בפקס: 02-502-3655

דוא"ל: beisdin@neto.net.il

כמו"כ ניתן לקבוע תור לדיונים בביה"ד "נתיבות חיים"

בפל': 052-7642-346

(בין השעות 8:00-6:30 בערב)

הדיונים נערכים בשפות עברית, אנגלית ואידיש. ההרכבים בבית הדין הם בראשות הדיינים דלהלן:

יום א'

הגאון הרב יצחק שובקס שליט"א

יום ב'

הגאון הרב נפתלי נוסבוים שליט"א

יום ג'

הגאון הרב יוסף פליישמן שליט"א

(ניתן להזמין דיונים גם באנגלית)

יום ד'

הגאון הרב אברהם דרבומדיקר שליט"א

יום ה'

הגאון הרב יעקב פרבשטיין שליט"א

הרב יוסף פליישמן שליט"א

פסקי דינים – מחוסר אמנה - חלק ב

דיני מתנה חלק א'

1. אדם האומר לחבירו שיתן לו מתנה מועטת [להלן יבואר גידרה], אפילו אם הלה אינו עני, אסור לו לחזור בו. ואפילו לא אמר בלשון הבטחה, אלא רק אמר שיתן¹. ואם חזר בו הרי הוא נחשב 'מחוסר אמנה'². ויש אומרים שאם בזמן שאמר שיתן לו את המתנה היה נראה מתוך דבריו שעדיין לא החליט כן בהחלטה גמורה, רשאי לחזור בו, וכן מסתבר³.

2. אם אין זו מתנה מועטת, וחבירו אינו עני, אף שאמר לו שיתננה לו מותר לו לחזור בו מדיבורו, אפילו לכתחילה, ואין בזה משום 'מחוסר אמנה'⁴. ויש אומרים שבאופן שאמר כן למקבל עצמו, יש לו לקיים דבריו משום מידת חסידות⁵.

1 כן כתב רבינו יונה בשערי תשובה (ג,קפג), "האומר לחבירו לתת לו מתנה מועטת, אף על פי שלא הזכיר לו לשון של הבטחה, ואמרו רבותינו כי יש בו משום מחוסר אמנה".
2 כמבואר בסוגיית הגמרא בבבא מציעא (מט, א), שלדברי הכל במתנה מועטת אין הנותן יכול לחזור בו, כיון דסמכא דעתיה, ופירש רש"י (ד"ה ומודה רבי יוחנן) "שאין מותר לחזור, משום דסמכא דעתיה דמקבל אדיבוריה" והיינו שדעת המקבל סומכת על דיבורו של הנותן.

3 כן כתב בשו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' קסא), ומקורו, דהנה מבואר ברא"ש בכתובות (פ"ה סי' ד) האומר לשלוחו לתת מתנה לפלוני, בדרך כלל אין השליח צריך לשאול שוב לפני שנותן למקבל, כיון שאם הנותן יחזור בו יהיה מחוסר אמנה, ומכל מקום הדין הוא שאם אמר לעדים 'כתבו וחתמו והבו ליה', צריכים לשאול אותו שוב לפני שנותנים למקבל, וביאר שם ההפלאה (כתובות נה, א) בפירושו לתוס' ד"ה כתובו) את הטעם על פי דברי הרא"ש, שכתב "דאיכא רגלים לדבר שהוא רוצה שימלכו בו מדלא הקנה מיד בקנין חליפין", ומוכח שכיון שלא הקנה מיד הראה שעדיין לא גמר בדעתו לתת ולכן אין בזה משום מחוסר אמנה. ודין זה גם מסתבר, שהרי כל טעם הדין של מחוסר אמנה הוא בגלל שאנשים סומכים עליו, ואם ניכר שעדיין לא החליט, אין המקבל סומך עליו. ולכן, הגם שהעין יצחק (תנינא אהע"ז מא, ו) מבאר את דברי הרא"ש באופן שונה מדברי ההפלאה, ולפי הפשט שלו אין ראייה לדין זה, מכל מקום מסתבר לומר כן. ובדברות משה (ב"מ סי' נד הערה מג ד"ה והנה במכר) ביאר שהטעם שאין מחוסר אמנה במתנה מרובה הוא משום שיש אומדנא שבאמת אינו מתכוון לתת לו, והסתפק שם בגדר הדבר, האם צריך להיות אומדנא שאין בדעתו לקיים את דבריו, או שדי בכך שיש להסתפק כשאמר את דבריו אם נתכוון לאמת את דבריו, ולפי הצד השני בדבריו יהא הדין ממש כדברי ההפלאה.

4 כן דייק מהרשד"ם (חו"מ סי' קכח) "דמותר גמור לחזור בו, וכדאמרינן בגמרא אמר רבי יוחנן דברים יש בהם משום מחוסר אמנה, ופריך בגמרא ומי אמר רבי יוחנן הכי והא אמר רבי יוחנן האומר לחבירו מתנה אני נותן לך יכול לחזור בו, יכול לחזור בו פשיטא, אלא מותר לחזור בו". והטעם הוא משום שאין למקבל סמיכת דעת, וכמו שפירש רש"י שם (ד"ה מודה) "וכי אמר מותר לחזור בו - במתנה מרובה קאמר, דלא סמכא דעתיה דמקבל דלקיימיה לדיבוריה". והדין שאין מחוסר אמנה במתנה שאינה מועטת נפסק בשו"ע (רד, ח) "וכן מי שאומר לחבירו ליתן לו מתנה, ולא נתן, הרי זה ממחוסר אמנה. במה דברים אמורים במתנה מועטת שהרי סמכה דעתו של מקבל כשהבטיחו אבל במתנה מרובה אין בה חסרון אמנה שהרי לא האמין זה שיתן לו דברים אלו, עד שיקנה אותו בדברים שהם נקנים בהם", וכן פסק השו"ע בסימן רמ"א סעיף א.
5 כן כתב הפרי יצחק (א, נא) ומקור דבריו הוא מהירושלמי (סוף שביעית), שם מבואר שכך נהג רב, הגם שהוא חלק על דינו של רבי יוחנן (בב"מ שם) וסבר שאין דין של מחוסר אמנה, מכל מקום הוא עצמו לא היה חוזר בו לאחר שהבטיח למקבל עצמו, ואפילו מתנה מרובה [הפרי יצחק הבין את הירושלמי באופן שונה קצת מפירושו של הגר"א], ורק כשרב דיבר רק «המשך בעמוד הבא»

3. יש פוסקים הסוברים שהגם שמותר לאדם לחזור בו מהבטחה לתת מתנה מרובה, אך אסור לכתחילה להבטיח לתת מתנה כזו, אם בזמן ההבטחה אין בדעתו לתת לו⁶, ויתכן מאד שהלכה כדבריהם⁷. ואפילו לדעת האוסרים היינו

עם השמש שלו, ולא עם המקבל עצמו, אמר רב לשמש שישאל אותו שוב אם חזר מדיבורו. וכן הסכים בשו"ת בצל החכמה (ה,קסא) [ותמוה מש"כ הפתחי חושן (ח"ז פ' טו הערה ד) בשם שו"ת בצל החכמה להיפך מהנ"ל]. והביא שכן כתב המאירי בפירושו לב"מ (מט, א ד"ה התנה איזה דבר) לגבי האמור בגמרא שם שרבי יוחנן בן מתאי היה יכול לחזור בו ממה שהבטיח לתת אוכל לפועלים, בגלל שלא היה להם סמיכות דעת, "ומכל מקום דרכם של חסידים לקיים דבורם בכל מה שהם מתנים, וקצת חסידים נאמר עליהם שאף במה שגמרו בתוך ליבם, אף על פי שלא הוציאו בפה, היו מקיימים כמו שגמרו בלבם. והוא שאמרו (ב"ב פח,א) דובר אמת בלבבו, כגון רב ספרא". ומבואר מדברי המאירי שיש שתי דרגות של חסידות: א. שמקיים אפילו דברים שרק חשב לעשות. ב. שמקיים רק מה שאמר בפיו, אפילו אם לא יהיה 'מחוסר אמנה' אם לא יקיים.

6 כן כתב בשו"ע הרב (הלכות מכירה סעיף ב), כיון שאז הוא עובר על האיסור של 'הין צדק', שתהיה 'הן' שלך צדק, שהוא איסור דאורייתא. והוכיח כן מדברי הרמב"ן (במלחמות ה', ב"מ כט,ב מדפי הרי"ף) והרא"ש (ב"מ פ"ד ס"ב) שהסבירו מדוע הרי"ף סובר שגם לרבי יוחנן לפי המסקנא הפסוק הין צדק אינו בא לאסור מי שחוזר מהבטחתו, באופן שבתחילה חשב לקיים דבריו, וביארו שזהו כיון שאי אפשר לחלק בין מתנה מרובה למועטת בדבר שנכלל באיסור של הין צדק, "דאטו מועטת כתיב" (לשון המלחמות), וכיון שלדינא הפסוק הין צדק ודאי מלמד "שלא ידבר אחד ואחד בלב", לכן אי אפשר לחלק בזה בין מתנה מרובה לבין מתנה מועטת, ובכל גווני יש איסור לדבר אחד בפה ואחד בלב.

7 לפי דברי שו"ע הרב הנ"ל כל ההיתר שלא לקיים הבטחה של מתנה מרובה הוא כשהיה בדעתו מתחילה לתת את המתנה, או לכל הפחות הסתפק בכך, אך אם מתחילה לא חשב לתת את המתנה, עובר באיסור דאורייתא. ויש להעיר בדבריו שלש הערות: א. יש ראשונים החולקים על הרי"ף (עיין בעלון הקודם הערה 16) וסוברים שגם למסקנא הפסוק של הין צדק נאמר אפילו לגבי מי שבתחילה התכוון לקיים את הבטחתו ואחר כך שינה את דעתו, ומוכח שהם סוברים שגם במה שנאסר מהפסוק הין צדק שייך לחלק בין מתנה מרובה למועטת, ואינם מסכימים לטענת הרמב"ן שהפסוק לא חילק בין מרובה למועטת, והגם שרוב הפוסקים פוסקים כהרי"ף בזה (וכמש"כ בגליון הקודם דין 2) אבל גם עפ"י דבריהם יש להקשות, כדלהלן. ב. הרבה מהראשונים שפסקו כמו הרי"ף, כמו הרשב"א והראב"ד (עיין בפירושו לב"מ מט, א ד"ה הא דמותיבין) ביארו את שיטת הרי"ף באופן אחר, ולדבריהם סבר הרי"ף בדעת רבי יוחנן שהפסוק של הין צדק לא בא לאסור כלל מחוסר אמנה, ולדבריהם אין ראייה מהרי"ף לדינו של שו"ע הרב, ואמנם אין ראייה שהם חולקים עליו, אך עדיין נמצא שלדעת רוב הראשונים אין מקור לשיטת הרב, וגם קצת משמעות דלא כהרב, דאם הרשב"א והראב"ד היו מסכימים לכך, מדוע חיפשו מקור אחר לשיטת הרי"ף. ג. הבאנו בהערה 6 את דברי הדברות משה שאדם המבטיח מתנה מרובה, יש לכל הפחות לשמוע ספק בדבריו, ולכן אי אפשר לומר שדבריו הם 'אחד בפה ואחד בלב', כיון שלא שומעים הבטחה בדבריו. ובדברי מלכיאל (ו, נד) ביאר שבמתנה מרובה יש אומדנא שלא החליט סופי שרוצה לתת המתנה. ובדברות משה (שם ד"ה והנה במכר) מבואר צד אחד שהוא נגד דברי שו"ע הרב. אמנם כתבנו למעלה שיתכן מאד כדבריו, דהגם שלפי הרבה ראשונים אין הוכחה לדבריו, מ"מ לא מצאנו בראשונים מי שחולק על דין זה, דאפילו לדעת הראשונים שהזכרנו, שחילקו בין מתנה מרובה

רק אם בדעת הנותן הוחלט שלא לתת בזמן שאמר שיתן, אבל אם היה מסופק אם יתן או לא, יתכן שאין בכך איסור⁸. ואף לדעת הפוסקים האוסרים, אם עבר והבטיח מתנה מרובה ולא היתה כוונתו לקיים את ההבטחה, אינו חייב ליתנה, ודינו ככל מבטיח מתנה מרובה, שאינו חייב לקיים הבטחתו⁹.

4. גם הבטחה של מלוה ללוה למחול על חובו, דינה כהבטחה לתת מתנה, וכפי חילוקי הדינים שהתבאר¹⁰.

5. מוכר שהבטיח שימכור במחיר זול, או לוקח שהבטיח שיקנה במחיר יקר, ואחר כך רוצה המבטיח לחזור בו, יש אומרים שדינו כמבטיח לתת מתנה לענין הלכות אלו¹¹.

למועטת בדבר שאסור משום 'הין צדק', היינו רק בדיעבד, שאם כבר אמר כן אינו חייב לקיים דבריו, אבל לא התירו לשקר בהדיא ולומר שיתן מתנה מרובה כשאין בדעתו לעשות כן, כדי לרמות את המקבל.

8 כיון שכל האיסור של 'אחד בפה ואחד בלב' הוא דווקא אם בלב הוחלט הפוך ממה שדיבר, אבל אם בלבו הוא ספק, יתכן שאין איסור, כיון שאדם רגיל השומע מחבירו שיתן לו מתנה מרובה, יקבל את הדברים כמסופקים, ולא כוודאים. וכן משמע מלשון רש"י (ב"מ מט, א ד"ה שלא ידבר) שכתב "בשעה שאומר הדיבור לא יהיה בדעתו לשנות". ובדעת הרב עצמו אפשר להסתפק, כיון שכתב שגדר האיסור הוא ש"צריך לומר בדעת גמורה ואין בדעתו לשנות", כי אדם שהוא מסופק ואומר כאילו ודאי יתן, אמנם אינו 'בדעת גמורה', אך גם אינו 'דעתו לשנות'. וגם משמע מהלבוש שאם בשעה שדיבר היה ספק ואח"כ החליט לא לתת, לא יחשב אפילו מחוסר אמנה, וכ"ש שלא יעבור על 'הין צדק', שהרי כתב הלבוש (סימן רמא סעיף א) "ואם אמר לחבירו שיתן לו מתנה מועטת, אם חוזר בו, אף על פי שיכול לחזור בו, מכל מקום יש בו משום מחוסר אמנה, דכיון דמתנה מועטת היא, ודאי גמר בדעתו ליתנה לו, ולמה עכשיו חוזר בו, אלא מפני שהוא מחוסר אמנה", ומשמע שאם לא גמר בדעתו לעשות כן, אינו נחשב מחוסר אמנה. וכן משמע שסובר האור זרוע (ב"מ סימן קמט) שפסק "אמר ליתן מתנה לחבירו מותר לחזור בו, ואם אמר לו בדעת גמורה אני אומר לך, אין לו לחזור בו. ובמתנה מרובה עסקינן, דאפילו מתנה מרובה אם אמר לו בדעת גמורה אני אומר לך, אסור לחזור בו", דמשמע שמשערים שסתם אומר לתת מתנה מרובה אינו יותר מספק ולכן מותר לו לחזור. והמהר"י וייל (תשובה פב) הביא דבריו ופסק כן.

9 כיון שגם שו"ע הרב סובר רק שעבר בכך על הין צדק, וזה כל מה שניתן להוכיח מהרמב"ן, אבל הדינים מתי מותר לחזור בלי ליחשב מחוסר אמנה אינם תלויים בזה.

10 היה ניתן להסתפק בזה, כיון שיש מקום לומר שהבטחה שאינה כרוכה בהוצאה חדשה של ממון, אלא הימנעות מתיביעה על ממון שכבר ניתן, אינה נחשבת כמתנה מרובה לענין זה, ויש ללוה סמיכות דעת שיקיים המלוה את דבריו אפילו בסכום גדול. אמנם הדברי מלכיאל (ח"ד תשובה קנה) פשיטא ליה שדינו כמו מתנה, וזה גם מתאים למה שנביא לקמן ממש"כ הדברי מלכיאל עצמו (חלק ו תשובה נד) שבכל מקום שמפסיד את כל הדבר, נחשב כמו מתנה לענין זה.

11 כן משמע מדברי התוספות בב"מ (מט, א ד"ה מודה ר' יוחנן), שכתבו שמי שפסק לשלם סכום מסוים תמורת המקח, ועד שקנאו התייקר מחירו, "ויקר נמי הוי כמו מתנה מועטת", ומוכח שעצם הדבר שהלוקח משלם פחות מהמחיר הוי כמו שהמוכר נתן לו מתנה, אלא שבאופן זה [שבתחילה היה המחיר נכון ואחר כך התייקר] הוי כמו מתנה מועטת. והמהר"ם שיף ור' מאיר שמחה ביארו שאפילו אם מזמן פסיקת המחיר

« המשך בעמוד הבא »

ויש אומרים שבמכר לא נאמרו חילוקי דינים אלו, ולעולם דינו כדין מתנה מועטת, ולכן אם המבטיח יחזור בו יחשב כמחוסר אמנה אפילו ביוקר הרבה או בזול הרבה.¹²

6. יש אומרים שאם הנותן לא דיבר עם המקבל עצמו, אלא אמר לאחרים לתת מתנה לפלוני, אפילו אם נודעה אמירתו

ועד הזמן שהקונה קנה את הסחורה התייקר המחיר בהרבה, ולכאורה זו מתנה מרובה, מכל מקום זו נחשבת מתנה מועטת, כיון שיש למוכר סמיכות דעת למכור לו בכה"ג, שהרי המוכר יודע מתחילה שהמחיר יכול להשתנות לשני הצדדים, ואם ירד המחיר ירויח מכך, ולכן סמכה דעתו למכור אף כשהתייקר המחיר. וכל שכן שיש להוכיח כן לפי מה שכתבו תלמידי הרשב"א (הובא בשיטת הקדמונים שם) שחלקו על תוספות וס"ל שרק אם לא התייקר המחיר הרבה יש לו דין של מתנה מועטת, אבל אם נתייקר הרבה יש לו דין של מתנה מרובה [ולכן אין דין של מחוסר אמנה בתרי תרעי והוא שיטת הבעל המאור, ונרחיב ע"ז בעז"ה בעלון הבא]. וז"ל הר"ן כשמביא את שיטת התוספות והבעל המאור (ב"מ מט, א), "וכל מכר נמי כמתנה מועטת דמי דהא סמכא דעתו, ויש אומרים דכיון שלא אמרה רבי יוחנן אלא במתנה מועטת, במכר נמי לא אמרו אלא בשלא נשתנה השער, אבל בנשתנה השער הרי זו כמתנה מרובה, ולא סמכא דעתו". והיינו שלפי שתי השיטות מחיר זול הוא 'מתנה', ונחלקו רק באופן שנשתנה המחיר, אחרי שקבעוהו, אם זו מתנה מועטת או מרובה. ובשער דעה (קסג, ג) פשיטא ליה דמקח בזול הוא כמו מתנה. גם יש קצת סמך לזה מהשו"ע (ח"מ רה, ד), שם מבואר שאם אדם כפה את חבירו למכור לו בזול נחשב הדבר כמו תלויה ויהיב, ולא כמו תלויה וזבין, הרי ששינוי במקח נחשב כמתנה על ההפרש. ובזה יש ליישב את דברי ההגהות מרדכי (ב"מ תנח) שפסק שאם רבים שכרו מלמד הרי כמו מתנה מועטת, ולא הסביר מדוע צריך להגיע לטעם שאצל רבים הרי כמתנה מועטת, הא בלאו הכי כל מקח חשיב כמתנה מועטת גם אצל יחיד, ואם נאמר שמדובר שהשכירו במחיר יקר, מובן, דהוי מתנה מרובה אצל יחיד ולא אצל רבים.

12 הסוברים כן הם הדברות משה והדברי מלכיאל בהבנת התוס' הנ"ל. וגם לדעתם התוספות בקושייתם הבינו שמכר במחיר לא נכון דינו כמתנה, אלא שהם חולקים על האחרונים הנ"ל בהערה הקודמת בהבנת תירוץ התוס', והם סוברים שלדעת תוס' בתירוץ כל יוקר שהוא במסגרת של מכר, דינו כמכר [ואילו האחרונים הנ"ל בהערה הקודמת הבינו שתוס' רק הוציאו את דינו של מכר שהתייקר מדיני מתנה, אבל דבר שבהתחלה כבר היה יקר, גם למסקנת תוס' דינו כמו מתנה]. הדברות משה הנ"ל הבין שתוס' אינם סוברים שמכר שהתייקר יש בו משום מתנה, אלא כל הדמיון למתנה מועטת הוא רק שבשניהם האומדנא היא שהמדבר רוצה באמת לקיים דבריו, וכיון שבכל מקח מסתבר שבשעת ההסכמה רצה המוכר באמת לקיים את המקח, לכן אפילו אם המחיר מאד יקר, אם יחזור בו יחשב מחוסר אמנה. ולדבריו אין להשוות נידון דידן לתלויה וזבין, כיון ששם אינו מוכר לו מרצונו, אבל בסתם אדם שמוכר מרצונו אין סברא לומר שאינו גומר בליבו לקיים דבריו. ובדברי מלכיאל (ו, נד) יש שני ביאורים בדברי תוס' הנ"ל, והנידון כאן יהיה תלוי בביאורים אלו, וכמו שיבואר. בפירושו הראשון הבין הד"מ שכוונת תוס' לחלק בין מכר למתנה כיון שבמתנה יוצא החפץ מרשותו לגמרי ללא שום תמורה, ואילו במכר הוא מקבל תמורה לחפץ, ועל זה כתבו תוס' שבמחיר יקר, שאינו מפסיד את כל הדבר, הרי זה כמו מתנה מועטת, והיינו שלדינא הוא כמו מכר. ואחר כך כתב הד"מ ביאור אחר בתוספות, והיינו כמו ביאורו של הדברות משה, שבמתנה מרובה אפשר לחזור כיון שיש אומדנא שלא היתה לו גמירת דעת, משא"כ במתנה מועטת שיש אומדנא שהיה לו גמירת דעת גמורה, ולפי זה יש להסתפק מה דין מכר בזול או ביוקר, אם גמר בדעתו או לא.

למקבל, רשאי לחזור בו, ואין בו משום מחוסר אמנה.¹³ ולפי דעה זו יש מקום לומר שהמבטיח לתת מתנה לקטן אפילו בפניו ואחר כך חזר בו אינו מחוסר אמנה.¹⁴ אך הרבה

13 כך כתב ההפלאה (שם) פשט אחד מדוע פסקה הגמרא שאם אמר לעדים לכתוב ולתת שטר מתנה לאחר, צריכים העדים לחזור ולשאול את הנותן לפני שנותנים למקבל את השטר, ומשמע שדין זה שייך אף במתנה מועטת, והרי לכאורה אם יחזור בו יהיה מחוסר אמנה, ומדוע נחשוש שיחזור בו. ותירץ, דכיון שהנותן דיבר עם העדים שלו ולא עם המקבל לכן לא יהיה מחוסר אמנה, כיון שאפילו אם שמע המקבל את דבריו, לא יסמוך עליהם, ולכן יכול הנותן לחזור בו. אמנם קושיא זו שהקשה ההפלאה אינה קשה לדעת הרא"ש, דלדבריו מכך שלא עשה קנין מיד מוכח שלא גמר בדעתו, ולכן צריכים לחזור ולשאול, וכמבואר בהערה לעיל, ורק לדעת הראשונים הסוברים שקנין לא מועיל שלא בפני המקבל, הוקשה כן, ותירץ כנ"ל. ובאמת השיטה הזו שלא מועיל קנין שלא בפני המקבל, נדחתה להלכה (חושן משפט קצה). וכתב ההפלאה שלפי הרא"ש שסובר שסודר קונה אפילו שלא בפניו יש דין של מחוסר אמנה אפילו אם לא דיבר עם המקבל כלל, ואם כן להלכה יהיה דין מחוסר אמנה גם אם לא אמר למקבל דבר. והמנחת פתים (רד, ח) דן בדבריו, ולא הכריע בענין. אמנם בסימן רמג כתב המנחת פתים שבמחנה אפרים (זכיה ומתנה בסוף סימן כח) מבואר שסובר בפשיטות שאין דין מחוסר אמנה כשלא דיבר עם המקבל. אמנם עיין לקמן הערה 15 שיש לדחות את הראיה הזו.

14 המנחת פתים הנ"ל כתב שאם אחד הבטיח לתת מתנה לקטן יהיה דינו תלוי בזה, כיון שקטן, לענין טענה בפני בעל דין, נחשב כמו שלא בפניו, כמבואר בב"ק (קיב, ב) שכיון שאין מקבלים עדים שלא בפני הבעל דין, אי אפשר לקבל עדים להעיד נגד הקטן, כיון ש"קטן כמאן דליתא דמי" (לשון רש"י שם ע"ב ד"ה שלא בפני). אמנם לכאורה אי אפשר להשוות ביניהם כי הטעם שאין מקבלים עדים בפני קטן הוא כי אינו בר הכי לטעון, אבל אין זה שייך לנידון של מחוסר אמנה, שהוא תלוי בסמיכת דעת, כמבואר בהערה 2. אמנם אולי יש לומר כן מצד אחר, כיון שהדין הוא (ח"מ ער, ב) שהנותן מתנה לקטן הסמוך על שלחן אביו, המתנה שייכת לאביו, ולכן כשמבטיח מתנה לקטן הרי זה כאילו הבטיחה לאביו, וכיון שהאב אינו בפניו, אין בזה משום מחוסר אמנה. גם השלמת חיים (ח"ב סי' עט (תע)) נשאל בזה מכח הגמרא בסוכה (מו, ב) "לא לימא איניש לינוקא דיהיבנא לך מידי ולא יהיב ליה, משום דאתי לאגמוריה שיקרא, שנאמר למדו לשונם דבר שקר", ושאל השואל מדוע הוצרכה הגמרא לומר שהטעם הוא משום 'למדו לשונם דבר שקר', תיפוק ליה דהוי מחוסר אמנה. ויישב השלמת חיים שבקטן אין חילוק בין מתנה מועטת לגדולה, והבינו שכוונתו לומר שבקטן אין כלל דין מחוסר אמנה, אפילו במתנה מועטת. אמנם לולא דבריו הייתי מתרץ דקטן עד גיל מסויים אין לו דעת גמורה, והוא מאמין לדברים שבר דעת לא היה מאמין להם, ולכן היה מקום לומר שאם גדול יבטיח לו דבר מסויים, לא יהיה בזה איסור של מחוסר אמנה כיון שהגדול לא התכוון באופן רציני, ויהיה הדין כמו בהערה 3, ובזה הגמרא אומרת שמכל מקום אין לעשות כן, כדי שלא להרגילו בדברי שקר, אבל אין מאן ראייה שבכל קטן אין דין מחוסר אמנה, ואף בקטן שיש בו דעת ואינו בגדר של פתי. בנוסף לכך, הט"ז (ח"מ רמט, א) כתב בהיפך מסברת השלמת חיים, דבשו"ע שם איתא "האומר ליתן מתנה לחבירו וחזר בו הרי זה ממחוסרי אמנה", והביא הט"ז על השו"ע את הגמרא הנ"ל בסוכה, ונראה שלמד שבגמרא שם הטעם של "לא לימא" הוא משום מחוסר אמנה, הרי שאף בקטן שייך דין זה. המנחת פתים הביא שהקהלת יעקב (למהר"י אזולאי, ערך זכיה) כתב שגם במבטיח לקטן יש דין של מחוסר אמנה. [והמעייין יראה שהצד שלו לומר שאין בו משום מחוסר אמנה אינו בגלל דהוי כמו שלא בפניו, אלא משום שאין לקטן דעת, ולכן לא שייך לומר שהמבטיח

פוסקים סוברים שיש דין מחוסר אמנה אפילו אם לא דיבר עם המקבל כלל, אם נודע הדבר למקבל¹⁵, וכן פסק הרמ"א¹⁶, ולכך גם בקטן ישנם מקרים שאסור לחזור מהבטחתו משום מחוסר אמנה¹⁷.

7. כפי שהתבאר יש חילוק בדינים אלו בין 'מתנה מועטת' לבין 'מתנה מרובה', אולם אין בזה כלל מוחלט, אלא הדבר תלוי במעמדו של הנותן, ומה שנחשב 'מתנה מרובה' אצל עני יכול להחשב 'מתנה מועטת' אצל אדם אמיד¹⁸. ובאופן

הסמיך דעתו וזה קרוב לדברינו].

15 מה שתלינו האיסור של מחוסר אמנה במה שנודע למקבל את דברי הנותן, הוא כיון שכל הענין של 'מחוסר אמנה' נאמר רק כשהמקבל סמך על אמירת הנותן, ואם לא ידע אין שום סמיכת דעת. וכן כתב בשו"ת בצל החכמה (שם), וכן הקשה היריעות החושן על הרמ"א המובא בהערה הבאה. ורצה ליישב שאין כוונת הרמ"א שהמשלח נחשב מחוסר אמנה ביחס למקבל המתנה, אלא ביחס לשליח, והיינו משום שאם היה השליח יודע שיחזור בו הנותן לא היה טורח בדבר [ולדבריו אין ראייה למש"כ למעלה ששייך 'מחוסר אמנה' שלא בפניו], וקצת תמוה המנחת פתים שלא חילק בין אם המקבל ידע מההבטחה או לא. ובשלמא לדעת הלבוש (הובא בסמ"ע רמא ד) שהחילוק בין מתנה מרובה למועטת היינו בדעת הנותן, יש מקום לומר שיתכן מחוסר אמנה אפילו אם המקבל לא שמע את הבטחת הנותן, אבל לדעת הסמ"ע עצמו, וכן הוא בהדיא בדברי המחבר (סי' רד, ח) וכן הבאנו לעיל הערה 2 מרש"י, וכן דעת כמעט כל הפוסקים שהכל תלוי במה שהמקבל סומך דעתו, לכאורה לא שייך מחוסר אמנה בלי שמיעת המקבל. ולפי זה מה שהבאנו בהערה 13 שהמנחת פתים הוכיח שהמחנה אפרים סובר שאין דין מחוסר אמנה אם הנותן דיבר שלא בפני המקבל, אינו מוכח כלל, כי יתכן מאוד שהמחנה אפרים בא לומר רק שאם המקבל לא שמע כלל מה שהנותן אמר שיתן לו מתנה, אין חסרון של מחוסר אמנה. ועיקר הביאור של ההפלאה ברא"ש ג"כ קשה קצת, כיון שיתכן מצב שלכולי עלמא לא יהיה מחוסר אמנה, אם דיבר הנותן שלא בפני המקבל. [אמנם אי אפשר להוכיח שההפלאה באמת סובר שיש מחוסר אמנה אפילו אם המקבל לא שמע את דברי הנותן, כיון שלא דן בזה בהדיא].

16 כן הוכיחו במנחת פתים בפירושו לסימן רמג, ב וכן השו"ת בצל החכמה (ח"ה סי' קס) מהרמ"א שם, שפסק לגבי האומר לחבירו הולך מנה לפלוני, שיכול לחזור הנותן מן המתנה אם המקבל אינו עני, והוסיף הרמ"א שיש בחזרתו משום מחוסר אמנה, והיות שלשון 'הולך' שייכת באופן שהמקבל אינו נמצא לפניו, מוכח שגם כשאמר שלא בפני המקבל יש משום מחוסר אמנה. וכן כתב בפשיטות בשו"ת חתם סופר (יו"ד רצז).

17 עיין לעיל הערה 14 שבקטן שאין בו דעת שגם לא יהיה משום מחוסר אמנה אבל יש הסוברים שעם כל זאת יש הדין של "לא לימא".

18 זה לשון הריטב"א (ב"מ מט, א ד"ה אלא לאו ש"מ) "ולא אתפרש כמה היא מתנה מועטת, והכל לפי מה שהוא". וכ"כ בשו"ת מהר"י וייל (סימן פב) "ומה שטען הנתבע שהזקן איבעי הדר ביה, ואין בו משום מחוסר אמנה דהוי מתנה מרובה, אגב חורפיה לא עיין ביה כו', ועוד כיון דהזקן הוא גברא דאמיד הוא טוב דאפשר דלדידיה הוי כמו מתנה מועטת. וכה"ג איכא בשלהי ב"ק (דף קי"ט) רבינא איקלע למחוזא אייתי נשי כיפי וכבלי ושדיין קמיה וקבל רבינא, א"ל רבא תוספאה לרבינא והתניא גבאי צדקה מקבלין מהן דבר מועט אבל לא דבר מרובה, א"ל הנח לבני מחוזא כדבר מועט דמי. מהני טעמי נראה דאי הדר ביה הוי ממחוסרי אמנה". והגם שנקט לשון "אפשר" לא נתכוון

שאינ מצבו הכלכלי של הנותן ידוע, וחושבים עליו שהוא עני בעוד שהאמת שהוא אמיד, או להיפך, נחלקו הפוסקים אם הולכים לפי האמת או לפי מה שחושבים עליו¹⁹.

8. כשיש סיבה מיוחדת שמחמתה המקבל אמור לסמוך על אמירת הנותן, אפילו במתנה מרובה אסור לו לחזור בו, ולכך אם המקבל חשב שעל פי הדין הנותן חייב לו את הסכום שאמר שיתן לו, חייב הנותן לקיים את דבריו הגם שעל פי הדין המקבל אינו צודק והנותן אינו חייב לתת לו²⁰. ולכן אפילו במתנה מרובה, אם אמר הנותן לשון של הבטחה בצורה כזאת שאדם מן השורה היה סומך עליו, או שנשבע שיתן לו מתנה ואחר כך נשאל על שבועתו, עליו לקיים את דבריו²¹.

דהוי ממש ספק, דהא סמך על זה ופסק דהוי מחוסר אמנה, והזכיר הטעם הזה. והביא דבריו גם בספר שער בת רבים למהר"י אלגזי (ס"ק י), ודימה זאת למה שכתב המרדכי ונפסק כמותו בשו"ע (רד, ט) שאם רבים הבטיחו לתת מתנה אפילו מרובה הוי כמו מתנה מועטת. וכן פסק בשו"ת בצל החכמה (ה, קנח).

19 הסמ"ע (סי' רמא ס"ק ד) הביא את דברי הלבוש הסובר שהכל תלוי בדעתו של הנותן, שאם זו מתנה מרובה אין לו דעת גמורה לתת, ולכן אינו מחוסר אמנה. והסמ"ע עצמו השיג עליו וכתב שהחילוק בין מתנה מרובה לבין מתנה מועטת תלוי בדעתו של המקבל, שבמתנה מרובה אינו סומך בדעתו עליו, ולכן אם הציבור חושב שהמבטיח הוא עשיר, ולגביו אין זו אלא כמתנה מועטת, אף שבאמת הוא עני והוי מתנה מרובה, לדעת הלבוש יהא הדין כמתנה מרובה, דרשאי לחזור בו, ולדעת הסמ"ע הויא מתנה מועטת, דאינו רשאי לחזור בו, כיון שהמקבל סמך דעתו על נתינה זו. וכבר כתבנו לעיל שדעת רוב הפוסקים היא כמו הסמ"ע.

20 כן מסתבר, כיון שהטעם שבמתנה מרובה אינו מחוסר אמנה הוא מחמת שאין סמיכת דעת, וכמבואר בהערה 2, לכך במקרה שמחמת סיבה כל שהיא יש סמיכות דעת, שייך דין מחוסר אמנה. וכן מוכח במהר"ק (תשובה ק"ה ס"ק ג, ד) שהמשכיר חשב שהשוכר צריך לתת לו מאה על פי הדין, ופסק המהר"ק (ג) שאמנם מעיקר הדין אי אפשר לחייבו, אבל (ד) אם אמר לו השוכר שיתן לו מאה, חייב לתת לו כדי שלא יחשב מחוסר אמנה, אף שמצד הדין אינו חייב, כיון שהמשכיר סבור שהוא חייב לו, סמכה דעתו על דבריו, ומעתה יש בזה משום מחוסר אמנה אם לא יקיים דבריו. ובאמת יש בדין זה חידוש נוסף בהלכות מחוסר אמנה, כיון שאף המשכיר עצמו לא סמך דעתו על קבלת סכום זה כמתנה, אלא שהיה סבור שהלה חייב לו אותו מצד הדין.

21 כך היה נראה מסברא, כיון שמבואר בגמרא שדין זה של מחוסר אמנה תלוי בסמיכות דעת, וכן פסק באור זרוע (א שו"ת סי' תשמח), וז"ל, "נראה לי דאף על גב דקיימא לן פ"ד נדרים דיש שאלה בשבועה, הני מילי שבועה שאוכל ולא אוכל, אבל שבועה שאתן לפלוני מנה נראה דאין נשאלין עליה. ואפילו לא נשבע, אם חוזר בו מחוסר אמנה הוא, דקיי"ל כרבי יוחנן דאמר דברים יש בהם משום מחוסרי אמנה. מיהו היינו דוקא במתנה מועטת דסמכה דעתיה דהאי. מיהו הני מילי דברים בעלמא, אבל בנותן לו אמונתו נראה דסמכי דעתיה אפילו במתנה מרובה, דשארית ישראל לא יעשו עולה ולא ידברו כזב. אך ליבי מגמגם, כי קאמר בפרק הזהב הכי נמי מסתברא דא"ר אבהו אמר ר' יוחנן ישראל שאמר לבן לוי כור מעשר יש לך בידי, רשאי בן לוי לעשות תרומת מעשר על מקום אחר, אא"ב לא מצי הדר ביה וכו', אמאי לא מוקי בתקיעת כף שתקע לו כפו ליתן לו אותו כור מעשר, או באמונתו

« המשך בעמוד הבא »

9. אם המקבל הוא עני הראוי לקבל צדקה, אפילו אם הבטיח לו מתנה מרובה אסור לחזור בו, כיון שנתנה זו מצות צדקה היא, ולכך יש לדבריו דין 'נדר'²². ואפילו לסוברים שיכול לקיים את נדרו גם אם יתן את המתנה לעני אחר, מכל מקום אם יעשה כן יחשב מחוסר אמנה²³.

10. לדעת הרבה פוסקים גם המתנדב לעבוד עבור מישהו בחינם יחשב מחוסר אמנה אם יחזור מהבטחתו וידרוש כסף או יסרב לגמרי לעבוד, אם המלאכה אינה שווה הרבה

אפילו בלא תקיעת כף, או באמונת שמים, ולא מצי הדר ביה. מיהו הא לאו הוכחה, דלא מסתבר ליה לאוקומה בהכי, הלכך נראה בעיני שחייב ליתן לו". וכן הביא ר"ח בפירושו לב"מ (מט) את דברי הירושלמי, "ר' אבהו בשם ר' יוחנן אמר, ליתן מתנה לחבירו מותר לחזור בו. ואם אמר לו בדעת גמורה אני אומר לך, אין לו לחזור". וכיון שזו מימרא של ר' יוחנן והתיר לחזור בו, אם כן על כרחך מיירי במתנה מרובה, ובכל זאת אם אמר לו לשון של "בדעת גמורה אני נותן" אסור לחזור. והביאו האור זרוע ופסק כן בפירושו לב"מ (סי' קמט), והביאו ופסק כדבריו בשו"ת מהר"י ווייל (סימן פב) וז"ל, "ומה שטען הנתבע שהזקן איבעי הדר ביה ואין בו משום מחוסר אמנה, דהוי מתנה מרובה, אגב חורפיה לא עיין ביה, דהני מילי דמצי הדר ביה ואין בו משום מחוסר אמנה היינו היכא דלא אמר לו בדעת גמורה אני נותן. וכן כתב האור זרוע". וכן אסר בהדיא השערי תשובה לרבינו יונה (ח"ג סי' קפג), רק שלא כתב בהדיא שנקרא מחוסר אמנה, אלא כתב כך, "המבטיח את חבירו להיטיב עמו וישקר דבריו... כי אחרי אשר אמר להיטיב עמו בלשון הבטחה ובטח בו לב חבירו אין לו לחלל הבטחתו כי זה דרך שקר, והוא כאדם עבר ברית, שנאמר שארית ישראל לא יעשו עולה... וכן האומר לתת לחבירו מתנה מועטת אע"פ שלא הזכיר לשון הבטחה... יש בו משום מחוסר אמנה". וכן במהרי"ק (שרש קיה ס"ק ד) כתב במקרה אחר הגם שהיה מתנה מרובה יהיה מחוסר אמנה כיון שהמקבל סמך עליו.

22 מקור הדין הוא הירושלמי שהובא ברי"ף (ב"מ כט, ב בדפי הרי"ף), "רב מפקיד לשמשיה, אימת דנימר לך תן מתנה לבר נש, אי הוה מסכין הב ליה מיד, ואי עתיר אימליך בי תניינות". והובא ברא"ש (שם סימן יב) ועוד, וכן פסק השו"ע (רמג, ב), שאם המקבל עני אינו יכול לחזור בו, והגר"א (ס"ק ב) הביא שהמקור הוא הירושלמי הנ"ל. והטעם אינו משום קנין ולא משום מחוסר אמנה אלא דהוי נדר. וכן כתב השערי התשובה שם "ואם איש עני הוא אף על פי שהמתנה מרובה אם יחזור בו רעתו רבה, כי נדר נדר ונאמר לא יחל דברו".

23 כן כתב הפרי יצחק (א, נא ד"ה ונראה לישב) לתרין קושיית המחנה אפרים (צדקה סי' ז) על המהר"ש יפה הסובר שמצד הלכות נדר יכול הנודר לקיים את נדרו גם אם יתן לעני אחר מה שהבטיח לעני מסוים, ואם כן קשה מדוע רב אמר לשמשו שאם אמר לו לתת מתנה לעני לא ימלך בו [כמובא בהערה הקודמת], הרי יתכן שירצה לשנות את הצדקה וליתנה לעני אחר. ותירץ הפרי יצחק שאף שמצד הלכות נדר אפשר לתת לעני אחר, אבל יש בזה דין של מחוסר אמנה, ובזה אפילו אם זו מתנה מרובה שייך מחוסר אמנה, כיון שהממון עצמו אינו שייך לנותן כלל, ואין לו בו אלא טובת הנאה, והרי זה כדין תרומת מעשר המוזכר בגמרא, שכיון שאין לישראל אלא טובת הנאה נחשב הדבר כמתנה מועטת, אפילו כשהפירות עצמם בכמות גדולה, וכמבואר ברש"י (ד"ה משום הכי). [והגם שלדינא רב חולק על ר' יוחנן, משום מידת חסידות היה נוהג כר' יוחנן, כן כתב הגר"א בשנות אליהו סוף שביעית ועיין מה שכתבנו בהערה 5 מהפרי יצחק].

כסף ומצבו של הפועל לא השתנה²⁴, כיון שההתנדבות שלו נחשבת כמתנה מועטת²⁵.

24 אבל אם מצבו של הפועל השתנה, כגון שקרוב משפחה שלו חלה והוא חייב לעזור לו, או שהסתכסך עם המנהל וכיו"ב, לפעמים מותר לחזור. ונרחיב בזה בעלון הבא בעז"ה.

25 נתבאר בעלון הקודם (דין 6) שגם בשכירות פועלים יש דין של מחוסר אמנה, והגם שפועל יכול לחזור בו אפילו בחצי היום, מכל מקום לפעמים הוא נחשב מחוסר אמנה [ואין במשמעות הלשון "יכול" שמותר לעשות כן, וכמו שהוכיחו תוס' בגיטין לג, א ד"ה רבי סבר מסוגיין], כן כתב בהדיא הפרישה בריש סימן שלג וכן מצאתי מפורש בשו"ת באר יצחק (חלק אהע"ז סי' א ענף 5) שפועל החוזר הוא בכלל שארית ישראל לא יעשו עוולה, ולכן בפשטות היינו אומרים שכמו שהעובד בשכר אם חוזר בו נחשב מחוסר אמנה כדין מוכר החוזר מהסכמתו, הוא הדין אם אחד התנדב לעבוד בחינם, ועבודתו אינה שווה הרבה ולכן נחשבת כמתנה מועטת, שיהיה אסור לו לחזור בו, וכן מוכח במרדכי (ב"מ סימן תנז-ח) שאסור לחזור מהסכם עבודה אם הוא בגדר של מתנה מועטת כי כתב "ועוד ראה דאין יכולין לחזור דלא גרע ממתנה דאם היו אומרים לאדם אחד אנו רוצים ליתן אינם יכולין לחזור דה"ל לגבי רבים מתנה מועטת דאמר' בפ' הזהב מתנה מועטת אין יכול לחזור אפילו יחיד". אמנם הרמ"א (שלג, ה) חילק בין פועל שנשכר לפועל שעובד בהתנדבות ופסק "פועל שעשה בחנם עם בעל הבית, יכול לחזור אפילו בדבר האבוד", והיות שלא חילק הרמ"א בין עבודה ששוה הרבה לעבודה ששוויה מועט, משמע שבכל ענין יכול לחזור בו. וכן נראה מטעם הדבר שכתב שו"ת מהרי"ק (סימן קלג) "דהוה ליה לאסוקי אדעתא דלמא הדר ביה", ואם כן נראה שבכל ענין יודע המעביד מראש שאינו יכול לסמוך דעתו על פועל שאומר שיעבוד בחינם, ואפילו במלאכה מועטת, וכיון שלא סמכה דעתו, אין בזה משום מחוסר אמנה. אמנם ישנם הרבה פוסקים שחלקו על המהרי"ק כדלהלן. ראשית, הש"ך שם כתב שאם המעביד מציע לעובד לשלם לו, אין הפועל יכול לסרב להמשיך לעבוד, והנתיחה"מ שם (ס"ק יב) הקשה על דברי הש"ך שדינו אינו תואם את סברת המהרי"ק שהבאנו לעיל. ופירש שהש"ך הולך בזה לשיטת הגהות האשרי (רפ"ח דב"מ) שאין הבדל בין פועל שעובד בחינם לבין פועל שעובד בשכר, [רק שקשה מאד להעמיס את הפשט של הנתיבות בש"ך, כיון שהש"ך אומר שזו כוונת המהרי"ק שחולק על ההגה"ה]. וכן המחנה אפרים (שכירות פועלים סי' ו) הביא את ההגהות אשרי הנ"ל וגם שהריטב"א והטור חולקים על המהרי"ק, וסוברים שגם פועל העובד בחינם אינו יכול לחזור בו, ואם כן אינם סוברים את הטעם של המהרי"ק. וכן הביא השו"ת אבני נזר (ח"מ סי' נב מחודש ה) ראב"ד שחולק על המהרי"ק ולכן היה נראה שגם מי שהתנדב לעבוד בחינם, אם אין זו עבודה גדולה, יהיה מחוסר אמנה אם יחזור בו, וכן כתב בהדיא בנחל יצחק (סימן עח ס"ק ב ענף ו ד"ה נחזור לעניינינו) בפשיטות, שאם אחד הבטיח לחבירו שירים מציאה בחינם, היות שאין לו הפסד אם ירימו עבור חבירו כיון שמרימו מן ההפקר, לכן יהיה מחוסר אמנה אם יחזור מקבלתו להרימו בחינם [לכאורה אין דין זה תלוי אם ההפסד מצד החפץ הוא הרבה או מעט, אלא אם יצטרך המתנדב לטרוח הרבה או מעט]. וכן מוכח מהאחיעזר (ג, עג-ד ד"ה ומש"כ), שכתב שהטעם שאמר בשו"ע (ח"מ רסט, ו) שאין המגביה מציאה נאמן לומר לעצמי הגבהתיה היינו משום שלפי טענתו נהג בדרך של 'מחוסר אמנה', ושם הרי היה עובד בחינם, ואם כן מוכח שוב שגם המתנדב שחוזר מדיבורו נחשב מחוסר אמנה.

טענת 'ריבוי דורות' בבנין משותף

שאלה:

בנין משותף, שאחד השכנים הוסיף בו דירות שפתחיהן פונים לחדר המדרגות, האם יש בזה משום 'ריבוי דורות'.

תשובה:

הבונה יחידות דיור על הגג, או מחלק את דירתו לשתי דירות, או שהופך את המחסן לדירה, ועל פי אומדן של שמאי הוספה זו של יחידות דיור מפחיתה את ערך הדירות הקיימות, יכולים הדיירים לעכב. אך אם הוספת יחידות הדיור אינה מורידה את ערך הדירות הקיימות, אין דיירי הבניין יכולים לעכב. אמנם אם יש מעלית בבנין, ושימוש הדיירים הנוספים במעלית גורם להאריך את זמן ההמתנה למעלית, יכולים השכנים לעכב על הוספת היחידות.

מקורות ונימוקים:

ריבוי דורות בחצר - היזק ראייה או טורח הדרך

שנינו במשנה (ב"ב נט ע"ב): לקח בית בחצר אחרת, לא יפתחנה בחצר השותפין. בנה עלייה על גבי ביתו, לא יפתחנה לחצר השותפין, אלא אם רצה בונה את החדר לפנים מביתו ובונה עלייה על גבי ביתו ופותחה לתוך ביתו. ובגמרא שם (ס ע"א) אמרו בביאור הרישא, שאם לקח בית בחצר אחרת לא יפתחנו לחצר השותפין, 'מאי טעמא, מפני שמרבה עליהם את הדרך'. ונחלקו הראשונים בביאור דברי הגמרא 'מרבה עליהם את הדרך'.

הרשב"ם (ד"ה שמרבה) ביאר: 'שרוב בני אדם יוצאין ונכנסין עכשיו בחצר יותר מבתחילה, וליכא צניעות כדמעיקרא'. מבואר שהעיקוב הוא משום חוסר צניעות. והרמב"ם (שכנים פ"ה ה"ח) כתב 'נעשה כמי שיש לו שכן אחד ונעשו לו שכנים הרבה', ולא מבואר בלשונו מהו הנזק כשנעשו שכנים הרבה, אך בעיר שושן (סימן קנד ס"א) פירש שאף הרמב"ם סובר שהנזק הוא מחמת שנגרם חוסר צניעות. וכן בפירוש המשניות להרמב"ם משמע שטעם האיסור להרבות דורות בחצר הוא משום חוסר צניעות [ולכאורה דבריו הוא על כל המשנה שם].

מאידך מצינו טעם אחר בראשונים, הרמב"ן כתב שהחסרון הוא כיון ש'הדרך מתרבה עליהן', וכן מבואר בתוספות רי"ד, שכתב 'ואין טעמו משום היזק ראייה, אלא משום שמרבים עליהן את הדרך'. ובביאור דברי הראשונים הללו, שהחסרון הוא משום ריבוי הדרך, נראה שכוונתם כמו שכתב בעל העיטור (מחאה או' תרעו) וז"ל, 'ואיכא דמפרשי ריבוי הדרך שנתרבה תשמיש החצר, ומכנים ומוציא כליו וחפציו מן הבית שקנה לחצר דרך הפתח והחלון שפותחים. ויש מפרשים דבהווא פיתקא שדו שופכין וזבל אותו הבית לפני החצר ואין יכולין לילך מפני הטיט ומרבה את הדרך'. כלומר, לטעם הראשון העיקוב הוא שכשמביא עוד משתמשים בחצר הדבר מפריע שיש עוד נכנסים ויוצאים המשתמשים בחצר, ולטעם השני החסרון הוא כיון שהדייר הנוסף שופך גם הוא את זבלו לחצר בפתח ביתו, ומקלקל את הדרך באותו מקום לשאר בני החצר, שצריכים להקיף את אותו מקום בדרך הילוכם. ואת דברי הרמב"ן ותוס'

רי"ד אפשר לפרש כשני הפירושים שכתב בעל העיטור. אלא שמדברי הרמב"ן בסוגיא של חנות שבחצר (כ, ב) שם משמע שטענת ריבוי דרך שמרבה עוברים ושבים.

נמצאו ג' טעמים באיסור ריבוי דורות: א) שאין צניעות כמו שהיה לו קודם. ב) ריבוי משתמשים בחצר. ג) קלקול הדרך לבני החצר.

חצר לעומת חדר מדרגות

יש לדון האם חדר מדרגות של ימינו דומה לחצר של זמן חז"ל. הנה בזמן המשנה החצר שלפני הבתים שימשה לרוב תשמישי הדיור של הדיירים [אפיה, בישול, בית הכסא ועוד], כמש"כ רש"י (ריש ב"ב) 'וכל חצרות ששנו חכמים לפני הבתים הם, ורוב תשמישן בחצר'. לעומת זאת חדר מדרגות של ימינו אינו משמש כלל לשימושים השונים של הדיירים, אלא אך ורק לשם מעבר לבית.

ויתר על כן מבואר בדברי החזו"א לגבי דיני מזוזה (יו"ד סי' קסח סק"ח), שיש לחלק אף בין חצר של ימות המשנה לבין חצר של ימינו, וזה לשונו: 'וגם דברי המהרי"ל אינו אלא בחצר שלהם שהיו משתמשים בו בטחינה ובאפיה ובשטיחת פירי ובשאר צרכים, ופעמים אוכלים וישנים כדרך החקלאים בימים ההם, אבל בימינו אין החצרות אלא לאויר' וכו' ע"כ. מבואר מדברי החזו"א שהחילוק בין זמנם לזמנינו הוא בכך שבזמנם היו עושים בחצירות תשמישי דיור, משא"כ בזמנינו. החזו"א חזר על דבריו בהלכות עירובין (סי' צ' ס"ק כג) וחילק באופן דומה בין החצירות של ימינו לבין החצירות של זמן הש"ס, וכתב לענין היתר מבוני שאינו ניתר בלחי עד שיהיו בתים וחצרות פתוחים לתוכו, דלדידן לית לן דמבוני ניתר בלחי, משום שלזה צריך חצר שיהיה עיקר תשמיש הבית שם.

טענת חוסר צניעות או מרבה דרך בחצר מדרגות

מעתיק יש לדון - לפי כל אחד מביאורי הראשונים הנ"ל - האם שייכת טענת 'ריבוי דורות' בחצר מדרגות. א) לפי טעם הראשונים [רשב"ם ורמב"ם] שהטענה היא משום חוסר צניעות

«המשך בעמוד הבא»

צניעות, הרי כל הדין של היזק ראייה הוא דוקא בחצר, לפי שרוב תשמישן היה בחצר, כמבואר ברש"י הנ"ל, לעומת זאת בחדר מדרגות שאין משתמשים בו כלל אלא למעבר, לא שייכת טענה של חוסר צניעות. וכעין שמצינו בתשובת הרמב"ם לחכמי לונל (פאה"ד סי' מ) שהיזק ראייה הוא רק בחצר, מקום שבני אדם דרים, ולא בגינות.

ב) לפי הטעם שהטענה של 'ריבוי דיורים' היא משום שנוסף עתה בחצר דייר שמשליך אשפה לחצר ומתרבה הדרך [טעמו השני של בעל העיטור], ודאי טעם זה לא שייך בחדר מדרגות שאין משליכים שם אשפה, ואינו משמש אלא למעבר לבתים ולא לאכסון חפצים, ואין בתוספת הדיירים משום ריבוי הדרך.

ג) לפי הטעם שיכולים השכנים לעכב משם שמתרבה תשמיש החצר ולא נח להם בזה [טעמו הראשון של בעל העיטור], גם בחדר מדרגות שייכת טענה זו, שלא נח לדיירים שמשתמשים עתה הרבה בני אדם בחדר מדרגות.

ריבוי הדרך במבוי ובחדר מדרגות

ולגבי טענת ריבוי הדרך במבוי, כתב החזו"א (ב"ב פ"ו ס"ק טו ד"ה ב"י) שדין זה תלוי במחלוקת הרמב"ם והראשונים בדין חנות שבחצר שאמרו במשנה כ' ע"ב שיכולים השכנים לעכב בטענה שאינם יכולים לישן מקול הנכנסים ומקול היוצאים ודעת הרמב"ם שגם במבוי יכול לעכב בטענה של נכנסים ויוצאים. וכ"פ המחבר (קנו ס"א). והראשונים סוברים שרק בחצר יש טענה של רעש ולא במבוי וכ"פ הרמ"א. וכתב החזו"א שלדעת הרמב"ם גם במבוי יש טענה של ריבוי הדרך ואילו שאר הראשונים סוברים שבמבוי אין טענה של ריבוי הדרך.

ואם ננקוט שחדר מדרגות דומה יותר למבוי מאשר לחצר, מטעם שהובא בשם החזו"א לעיל, שחדר מדרגות משמש למעבר לבית ולא לתשמישי דיורים יהיה דין חדר מדרגות תלוי במחלוקת הראשונים הזו, האם במבוי שייכת טענה שמתרבים העוברים ושבים. אמנם לולא דברי החזו"א היה ניתן לומר שכל מה שאסר הרמב"ם הוא דוקא בחנות שיש הרבה עוברים ושבים, אבל כשמוסיף שכן לחדר מדרגות שאין מתרבה כחנות יודה הרמב"ם שאין טענת ריבוי דיורים למבוי טענה.

והנה על שיטת הראשונים והרמ"א, שבמבוי לא שייכת טענת ריבוי בדיורים, יש להקשות מדברי הגמרא בב"ב (יא, ב), 'בעא מיניה רב הונא מרבי אמי, אחד מבני מבוי שבקש להחזיר פתחו למבוי אחר, בני מבוי מעכבין עליו או אין מעכבין עליו, א"ל בני מבוי מעכבין עליו'. וביאר הרא"ש האם יכולים לעכב עליו בטענת ריבוי הדרך למבוי. ומבואר בזה שגם במבוי יש טענת ריבוי הדרך על אף שבמבוי אין משתמשים כחצר. כבר הקשה כן הרמב"ן (ב"ב שם) ותירץ שרק מי שאינו שייך למבוי יכולים לעכב עליו מלעבור דרך המבוי, אבל אחד מבני המבוי שמביא למבוי אנשים נוספים אינם יכולים לעכב עליו, ורק בחצר יכולים לעכב עליו שלא יכניס אנשים לחצר.

בשמש צדקה (חו"מ סימן לה) הביא תשובות חכמי דורו בעניין זה, וחכם אחד הוכיח דבריו מדברי הנמו"י שדייק מכך שכתוב

במשנה 'לא יפתח לחצר השותפין', ולא כתוב 'למבוי השותפין', ומוכח שלמבוי מותר לפתוח. ואם כן אף אנו נדייק מכך שכתוב במשנה לחצר השותפין ולא כתוב לסולם השותפין [חדר מדרגות]. ומוכח שרק בחצר שמשתמשים שם אסור לפתוח, ואילו לחדר מדרגות מותר.

האם המתנה למעלית נחשבת נזק

עד עתה ביארנו את הנזקים המבוארים בש"ס, אמנם יש לדון בנזקים שלא היו שייכים בזמן חז"ל ומצויים בימינו, כגון זמן ההמתנה למעלית המתארך מחמת ריבוי הדיורים. המאירי (ב"ב נט ע"ב) כתב בטעם האיסור של ריבוי דיורים וז"ל: 'נמצאו בני חצר נזוקים במדרס אחרים אם בראייה אם בשאר מיני היזק, וזהו שפירשו את הטעם בגמ' שמרבה עליהם את הדרך, כלומר שמזמין מקום להרבות שם דרך עוברים ושבים'. מבואר שכל טענת נזק שיגרם לשכנים יכולים הם לעכב מחמתה, ולא רק מחמת הטענות שהוזכרו בגמרא. מעתה יש לדון האם יכולים השכנים לעכב כשמוסיף את הדירה על הגג, ומשתמשים הדיירים הנוספים במעלית, בטענה שריבוי דיורים זה גורם להם להמתנה ארוכה למעלית.

הרמ"א פסק (סימן קנד ס"ב) שכשמוסיף דיורים או אורחים בתוך ביתו אין השכנים יכולים לעכב מטעם שממלאים הדיירים החדשים את בית הכסא. אמנם בדגול מרבבה [הובא בפת"ש סק"ג] כתב שדברי הרמ"א לא נאמרו באופן שיש לאנשי החצר בית כסא אחד, דאין לך קפיידא גדולה מזו, שע"י ריבוי הדיורים יהיה צריך להמתין כשימצא נעול, אלא דברי הרמ"א נאמרו רק כשיש שני בתי כסאות ואין צריך להמתין, אלא שיש להם חפירה אחת, ועל זה אינם יכולים לעכב. אמנם החזו"א (ב"ב סימן יב סק"ו) נחלק על הדגול מרבבה וכתב שאף כשיש בית כסא אחד אינם יכולים לעכב מחמת זמן ההמתנה, שאין זו טענה לעכב, כיון שכל שדרך השותפות להביא אכסנאים לביתו או למלאות ביתו בדיורים, הפסד ההמתנה אינה טענה, וראייה לכך, שהרי יכול להרבות בני ביתו, וכן לדעת הרמב"ם יכול להזמין אכסנאים על שולחנו ואין יכולים לעכב עליו מטעם המתנה בבית הכסא. וכן הרמ"ה פרק לא יחפור כתב שיכול העשיר לקנות עבדים ובאים להתרחץ במרחץ ואין העני יכול לעכב בטענת המתנה. אלא אם הוא באופן שצריך להוסיף בית הכסא מחמת ריבוי הדיורים יכולים לעכב עד שיבנה, ואפשר שזה כוונת הדג"מ, עכ"ד.

על כל פנים מדברי החזו"א שכתב שכל שדרך השותפות כן אינה טענה, יש לדקדק שבאופן שאין דרך השותפות לעשות כן, טענת המתנה טענה היא. והפותר בית נוסף לחדר מדרגות, שאין דרך השותפות כן, יוכל לעכב אם הדיירים הנוספים משתמשים במעלית ויצטרכו להמתין למעלית.

וכן שמעתי מהגאון רבי מנדל שפרן שליט"א שכיום חדר מדרגות אינו כדין חצר, ואין השכנים יכולים לעכב על הוספת דיורים. אך בבנין שיש בו מעלית והדירות הנוספות נעשות בקומה העליונה, מורה להם הגאון הנ"ל שלא ישתמשו במעלית בשעות העומס.

« המשך בעמוד הבא »

עוד יש לדון בחדר מדרגות שמספר הדיירים בו מועט, ומחמת כן מחיר הדירות שם יקר יותר, וכשבא האחד ומוסיף כמה דירות יורד ערך הדירות הישנות, האם יכולים הדיירים לעכב בטענה שמוריד בכך את ערך דירתם.

כתב בשו"ת הרא"ש (כלל ה' סי' ג), ראובן שיש לו מקום מושב בביהכ"נ סמוך למקום מושבו של שמעון, וראובן הנזכר רוצה לעשות מחיצה בין מקומו למקום שמעון, ושמעון מעכב עליו שאומר כי עתה הוא ראשון וכשיהיה מחיצה לא יהיה ראשון ונמצא שהוא מפסידו. וראובן אומר שאינו יכול לעכב לפי שבידו הוא להשביח מקומו ולעשות בשלו מחיצה כי לא נשתעבד לו לכך. והשיב הרא"ש שאין שמעון יכול לעכב עליו, מטעם שלא המקום של אדם מכבדו אלא האדם הוא שמכבד מקומו, והוסיף שגם שמפסיד לשמעון ערך מקומו אינה טענה, שכל שעושה בתוך שלו ואנו מזיק לגוף ממונו אלא מפחיתו מדמיו לא הצריכו חכמים להרחיק. והביא ראיה לדבריו ממה שאמרו בגמרא (ב"ב כא, ב) עושה אדם חנות בצד חנותו של חברו ומרחץ בצד מרחץ של חברו ואינו יכול למחות בידו מפני שיכול לומר לו אתה עושה בתוך שלך ואני עושה בתוך שלי, ואע"פ שהדבר ידוע שהחנות של הראשון דמיו נפחתיים, שיותר היה נמכר ביוקר כשלא היה במבוי אלא חנות אחת, אעפ"כ אינו יכול למחות בידו, עכ"ד. ומבואר בדבריו שטענת ירידת ערך אינה טענה. אמנם בסוף התשובה כתב הרא"ש שאם נהגו במדינות הללו כשמוכרים מקומות בבית הכנסת הראשון ביוקר והשני הסמוך לו בפחות וכן כולם נפחתיים לפי הרחקתם ממושב הראשון, לא יוכל ראובן לחלק מושבו ולהרחיק את שמעון ממקום הראשון. ומבואר בדברים אלו ש'ירידת ערך' נחשבת טענה, ולכן יכול שמעון לעכב על ראובן מלעשות בתוך שלו, כשמוריד את ערך מקומו, ולכאורה דברי הרא"ש סותרים מתחילתם לסופם, וכן הקשו בהגהות הגר"א (ס"ק ה) והגהות דגול מרבבה (סימן קעא ס"א).

עוד הקשה בדג"מ שהרא"ש (שם סימן ז') כתב על ביהכ"נ שהיה בסמוך להיכל חמשה מקומות ובראש הספסל עד ההיכל היה רווח פנוי וקבוע שם לוח עץ, ראובן הסיר את לוח העץ שבין הספסל להיכל והוסיף שם עוד כמה מקומות. טוען שמעון כי עד עכשיו היה מקומו שני להיכל והיה שווה מאה זהובים, ועתה שהסיר ראובן את הלוח שהיה בראש הספסל ועשה שם עוד מקומות הופחת ערך מקומו. השיב הרא"ש שכיון שכשעשו את הספסל עם הלוח שבראש הספסל היה המקום שייך לכולם, ומכרו המקומות שהראשון משובח והשני פחות ממנו והשלישי עוד פחות וכן הלאה, לכן אינו יכול לשנות ולהוסיף מקומות בראש הספסל, עכ"ד. הרי שסובר הרא"ש שירידת ערך טענה היא ויכולים לעכב.

ובישוב דברי הרא"ש תירץ בדגול מרבבה שבעושה בתוך שלו ומחמת כן מפחית את ערך מקום חברו, אין חבירו יכול לעכב,

וכמבואר בדברי הרא"ש בתחילת סימן ג'. ואילו בתשובה ז' המקום הפנוי שהיה בראש הספסל שייך לכולם, ובזה יכולים לעכב על ראובן מלהוסיף מקומות ברווח השייך לכולם, כיון שמפחית ערך מקומותיהם.

ובחת"ס (או"ח סי' כו [הובא בפת"ש]) תירץ את דברי הרא"ש באופן דומה, שהנידון בתחילת סימן ג' הוא כשעושה ראובן בתוך שלו ומפחית את ערך כבודו של הראשון שלא יהיה מכובד כ"כ, ואינו מפסיד את ערכו הממוני של המקום, וע"ז כתב הרא"ש שאין זו טענה. ובסוף התשובה דיבר הרא"ש באופן שהמקום נקנה ביוקר בגלל שראשון הוא להיכל, וכשמוסיף ראובן מקום אצלו ומרחיק את מקום שמעון יורד ערכו הממוני של המקום, ובזה טענתו טענה. ובסימן ז' מדובר שיש לשניהם חלק במקום המרווח שעד ההיכל, ובזה יכול שמעון לעכב בין אם טענתו שמפחית ערך ממונו בין אם מפחית ערך ממונו, משום שהרווח הפנוי שייך לכולם, ואינו רשאי לשנות בלי רשותם. וכן בחזו"א (ב"ב סימן ח ס"ק יז) תירץ על דרך זה, שכשעושה בתוך שלו יכול חבירו לעכב עליו רק אם יש לו פחיתות ערך ממון, והמכירה של המקומות היתה על דעת כן שהיותר קרוב להיכל יקר יותר, אבל כשעושה בשטח המשותף לשניהם, כאופן המבואר בסי' ז, יכול שמעון לעכב בין בטענת פחיתת ערך ממון בין בטענת פחיתת ערך כבוד¹.

נמצא שלדעת הדג"מ כשעושה בתוך שלו אין חבירו יכול לעכב עליו בטענה שמפחית ערך ממונו, וכשעושה בחצר השותפין יכול לעכב עליו כשמפחית ערך ממונו. והחת"ס והחזו"א הוסיפו שאף כשעושה בתוך שלו אם נמכר בתחילה ביוקר בגלל היתרון שיש בו, אין חבירו יכול לבטל לו את הזכות שיש לו אף כשעושה בתוך שלו.

נמצא שבחדר מדרגות שהדיירים שם מועטים, ושילמו מחיר יקר יותר בשביל זה, וכשמוסיף מספר דירות הרי הוא משתמש בחצר השותפים ובכך הוא מוריד את ערך הדירות הקודמות, עפ"י שומת השמאים, יכולים השכנים לעכב עליו מלהוסיף יחידות דיור נוספות.

1 בתשובת עמק שאלה (או"ח סי' ב) הקשה על דברי החת"ס שבאר שתשובת הרא"ש בסימן ג' דיבר על טענת פחיתת כבוד ולכן אין שומעים לו, שהרי הרא"ש הביא ראיה לדבריו מפותח חנות סמוך לחנות חברו שאין חברו מעכב עליו, ומוכח שדיבר הרא"ש על פחיתת ערך ממון, וגם ע"ז כתב הרא"ש שאינה טענה.

ונראה לבאר דברי החת"ס והחזו"א שבדבר שנמכר בתחילה ביוקר בגלל שהוא קרוב יותר להיכל אין ראובן יכול לעשות בשלו ולהפחית ערך ממון חברו, אולם כשהמקום שלו יקר לא בגלל שנמכר על דעת כן אלא שממילא נעשה כן, למשל כשיש חנות אחת במבוי, שסיבת היוקר באה לו בגלל המציאות שהוא לבדו במבוי, יכול אחר לפתוח חנות נוספת למרות שמפסיד לו ערך ממונו, שהרי עושה בתוך שלו. וגם בחנות אם קנה מהרשויות בלעדיות לחנות זו, מסתבר שלא יוכל חברו לפתוח חנות בצידו ולהפחית ערך מקומו, שהרי נקנה ע"ד כן, [באופן שכולם מחויבים לרשויות].